

KS. MAREK PABICH*

Rec.: *Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka*, red. Jan Szymczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa 2016, 476 ss.

Zagadnienie zaufania społecznego stało się w ciągu ostatnich trzydziestu lat jednym z najważniejszych przedmiotów zainteresowania socjologii. Socjologiczna refleksja nad omawianą kategorią przybiera postać zarówno dociekań teoretycznych, jak również badań empirycznych i prowadzona jest w ramach różnych ujęć teoretycznych i metodologicznych: teorii racjonalnego wyboru, kulturalizmu, symbolicznego interakcjonizmu, fenomenologii, teorii dramaturgicznej itp.⁸⁶. Zarówno w refleksji naukowej, jak i w potocznej obserwacji zaufanie jawi się jako podstawowy składnik wszystkich trwałych relacji społecznych. Bez pewnej dozy zaufania niemożliwe jest funkcjonowanie ludzi w różnych społecznościach czy sieciach interakcji. Dotyczy to zarówno rodziny, jak również biznesu, rozmaitych struktur organizacyjnych czy też państwa, a także stosunków międzynarodowych. Poziom zaufania wpływa na proces budowania więzi międzyludzkich oraz jednoczenia się obywateli państwa wokół wspólnych celów. Wysoki poziom zaufania przyczynia się do wzmocnienia kondycji państwa oraz sprzyja podniesieniu konkurencyjności gospodarki narodowej. Waler jego aplikacji widoczny jest zwłaszcza w społeczeństwie, z jednej strony, pluralistycznym, z drugiej zaś, zatomizowanym, poddanym m.in. oddziaływaniu procesów globalizacji. Z tej racji zaufanie traktowane jest jako jeden z czynników kapitału społecznego, umożliwiający zachowanie spójności zarówno poszczególnych grup społecznych, jak również całych społeczeństw.

Recenzowana pozycja obejmuje refleksję nad kategorią zaufania społecznego prowadzoną z perspektywy socjologii wartości. Stanowi ona czwarty tom serii wydawniczej: „Studia nad wartościami”, wydawanej z inicjatywy Katedry Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych KUL⁸⁷. Na treść publikacji składają się teksty autorów pochodzących z różnych ośrodków akademickich. Została ona wydana przez warszawską Oficynę Naukową. Redaktor prezentowanej pozycji, a zarazem kierownik wspomnianej katedry, ks. dr hab. Jan Szymczyk, prof. KUL, podejmował

* KS. MAREK PABICH – Katedra Socjologii Makrostruktur i Ruchów Społecznych KUL, e-mail: marpabich@vp.pl.

⁸⁶ P. Sztompka, *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków 2007, s. 11.

⁸⁷ Dotychczas wydane tomy to: *Wartości – interesy – struktury społeczne. Uwarunkowania ludzkiej kreatywności i partycypacji w życiu publicznym*, red. J. Szymczyk, Norbertinum, Lublin 2010, ss. 254; *Segmenty aktywności społecznej a wartości. Idee i praktyka*, red. J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 326; J. Szymczyk, *Elements of the Application of the Complementarity Principle. Issues of the Sociology of Subjectivity and Social Structures*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014, ss. 287.

już wcześniej zagadnienia związane z socjologią wartości m.in. w następujących pozycjach: *Odkrywanie wartości. Z problematyki socjologiczno-aksjologicznej* (2004); *W świecie ludzkich kreacji. Stanisława Ossowskiego koncepcja rzeczywistości społecznej* (2005); *Pomiędzy marzeniami a faktami. Szkice socjologiczne* (2005); *Elements of the Application of the Complementarity Principle. Issues of the Sociology of Subjectivity and Social Structures* (2014).

Prezentowana książka składa się z siedmiu części. Poprzedza je tekst: *Zamiast wprowadzenia. W stronę socjologii zaufania z perspektywy wartości*, autorstwa redaktora tomu. Jan Szymczyk prezentuje w nim swoją koncepcję zaufania. Jest ono, według niego, „pewnego rodzaju silniejszym lub słabszym przekonaniem czy wiarą jednostek w dobre intencje innych podmiotów, że ich nie skrzywdzą, nie oszukają w ramach podejmowanych decyzji, aktywności, co oznacza w konsekwencji redukcję u ludzi ufających sobie nawzajem niepewności, strachu, ryzyka” (s. 9). Do czynników wpływających na poziom zaufania, ks. Szymczyk zalicza: zakres posiadanej wiedzy, osąd jednostki, jakość informacji, stan ignorancji na temat danej osoby, instytucji czy sposobów funkcjonowania określonych kategorii społecznych, z którymi dany człowiek wchodzi w interakcje. Autor omawia następnie różne rodzaje zaufania, począwszy od najbardziej podstawowego, tj. zaufania interpersonalnego, którym obdarzamy konkretne osoby z najbliższego otoczenia, powiązane z nami siecią bezpośrednich interakcji (członkowie rodziny, przyjaciele, sąsiedzi, partnerzy w interesach, znajomi itp.). Na bazie tego typu zaufania kształtują się następnie inne jego rodzaje określane wspólnym mianem „zaufania społecznego”. Jednym z jego typów jest „zaufanie publiczne”. Odnosi się ono do różnych instytucji i organizacji, takich jak m.in.: szkoła, uczelnia, wojsko, Kościół, instytucje związane z władzą, wymiarem sprawiedliwości, gospodarką.

Jan Szymczyk zwraca też uwagę na powiązanie zaufania z kapitałem społecznym, którego jest niezbędnym elementem i jednym ze wskaźników. Poziom kapitału społecznego wzrasta, gdy zaufanie jest czymś powszechnym w obrębie rozmaitych społeczności i wspólnot, także o charakterze religijnym (np. parafii). Ponadto łatwiej jest o zaufanie między ludźmi, gdy afirmują oni i internalizują te same normy etyczno-moralne. „Moralny konsens stwarza w takich sytuacjach większe szanse na zaistnienie wzajemnego zaufania jako istotnej wartości, często bez konieczności aplikowania złożonych systemów umów i regulacji prawnych. Zaakceptowanie i urzeczywistnianie takich wartości moralnych, jak np. lojalność, uczciwość, rzetelność, niejednokrotnie ułatwia sprawniejsze nagromadzenie zasobów kapitału społecznego” (s. 13). Zaufanie przyczynia się także do rozwoju tzw. kompetencji cywilizacyjnych, które dotyczą korzystania z nowych technologii, takich jak np. bankomaty czy e-zakupy. Wśród zjawisk, które nie sprzyjają kształtowaniu się uogólnionego (rozproszonego) zaufania społecznego, Jan Szymczyk wymienia m.in.: kryzysy ekonomiczne i polityczne, korupcję i nieuczciwość na różnych szczeblach „drabiny” społecznej, utratę wiarygodności przez osoby publiczne, rozpowszechnione układy patronacko-klienckie i zjawisko „amoralnego familiaryzmu”

(zaangażowanie jednostek motywowane jest tu doraźnym interesem własnej rodziny, klanu czy innej określonej grupy, brak jest natomiast podejmowania aktywności na rzecz szerszego dobra wspólnego).

Pierwsza część omawianego tomu koncentruje się wokół źródeł relacji zaufania. Zagadnieniu antropologiczno-aksjologicznych przyczyn zaufania poświęcony jest tekst Stanisława Kowalczyka. Autor konfrontuje w nim koncepcje omawianej kategorii charakterystyczne dla ujęcia liberalnego oraz personalistycznego. Z kolei Krzysztof Wielecki podejmuje próbę nakreślenia skomplikowanych powiązań ludzkiej (w tym zbiorowej) podmiotowości z zaufaniem w powiązaniu z kwestiami odpowiedzialności i bezpieczeństwa psychicznego. Tłem jego rozważań jest dokonująca się obecnie wielka postindustrialna zmiana cywilizacyjna. Natomiast Paweł Prüfer omawia zagadnienie relacji i zaufania jako metamorficznego ogniwa społeczeństwa.

W części drugiej przedstawione zostały determinanty i funkcje kategorii zaufania. Krystyna Romaniszyn, pisząc o zaufaniu w społeczeństwie urynkowanym, przedstawia je w powiązaniu z uczciwością, wzajemnością oraz zaangażowaniem obywatelskim. Ewa Budzyńska natomiast analizuje wzajemną relację między zaufaniem a bezpieczeństwem i ryzykiem. Dowodzi, że z jednej strony, zaufanie jest warunkowane przez poczucie bezpieczeństwa, z drugiej strony zaś, ono samo staje się czynnikiem sprzyjającym wzrostowi poczucia bezpieczeństwa. Jednocześnie zaufanie jest obecnie coraz częściej obarczone ryzykiem, bo tym, co minimalizuje stopień ryzyka jest jedynie sankcja za nieprzestrzeganie norm prawnych.

W kolejnej części zostały poddane analizie zagadnienia związane ze sferą kultury, życia religijnego oraz mobilności społecznej. Anna Śliz i Marek Szczepański rozpatrują zjawisko zaufania w kontekście wielokulturowości. Autorzy omawiają pięć płaszczyzn współistnienia zaufania i świata wielokulturowego: „funkcjonalną równoległość” (ochrona własnego systemu aksjonormatywnego przed przenikaniem elementów z innych kultur, takich jak: język, tradycja czy religia); „przenikanie się odmiennych kultur” połączone z procesem wymiany; „amalgamację” (łączenie się przedstawicieli różnych kultur prowadzące do powstania silnych więzi, co skutkuje też zaistnieniem nowych zjawisk społecznych); „asymilację” (podporządkowanie grup o odmiennych systemach kulturowych jednej, która zajmuje pozycję dominującą); „konflikt”, który wyklucza istnienie zaufania między stronami. Autorzy konstatują, że w dzisiejszym świecie więcej niż zaufania jest nieufności między przedstawicielami różnych kultur, czego skrajnym przykładem są występujące w różnych regionach konflikty zbrojne. Janusz Mariański w swoim tekście analizuje religijne i społeczne zaufanie do Kościoła katolickiego w drugiej dekadzie XXI wieku. Z analiz autora wynika, że osoby deklarujące zaufanie religijne przejawiają częściej zaufanie społeczne do Kościoła, niż osoby przeciętnie religijne, czy tym bardziej osoby niereligijne. W rzeczywistości kościelnej występują jednak także postawy „dysharmonijne”, gdy zaufanie religijne nie przekłada się na zaufanie społeczne albo zaufanie społeczne nie jest powiązane z zaufaniem religijnym.

Autor w swoim artykule omawia te dwie kwestie oddzielnie: najpierw zaufanie religijne, następnie zaufanie społeczne wobec Kościoła katolickiego i w końcu zaufanie w sferze politycznej w społeczeństwie polskim, znajdującym się wciąż w niestabilnej sytuacji przejściowej. Z kolei Jadwiga Plewko poddaje refleksji zjawisko migracji poakcesyjnej Polaków do krajów Unii Europejskiej jako kontekst postaw zaufania, nieufności lub utraty zaufania.

Poziom zaufania posiada duże znaczenie dla funkcjonowania wspólnoty politycznej. Zagadnienie to jest przedmiotem artykułów zamieszczonych w części czwartej prezentowanego tomu. Jerzy Bartkowski poddaje analizie kwestię zaufania do państwa. Rozpatruje zagadnienie zaufania do państwa w prawie i praktyce administracyjnej. Zwraca uwagę na specyfikę zaufania do państwa oraz rolę omawianej kategorii w systemie demokratycznym. Natomiast Wioletta Szymczak poddaje analizie socjologicznej problem nieufności i bierności w społeczeństwie polskim, zwracając uwagę na epistemologiczne i kulturowe uwarunkowania omawianych postaw. Z kolei Marek Pabich pisze, że w ostatnich latach w polskiej debacie publicznej często pojawia się temat braku zaufania obywateli wobec własnego państwa. Kwestia ta podnoszona jest zwłaszcza podczas kampanii wyborczych. Bywa jednak również przedmiotem analiz badaczy życia społecznego. Na gruncie polskim jedną z instytucji podejmujących refleksję naukową nad problematyką życia społecznego jest obecnie działający w Krakowie od 1992 r. Ośrodek Myśli Politycznej.

Kolejna część książki poświęcona jest problematyce zaufania w nauce i edukacji. Arkadiusz Jabłoński podejmuje tu problem ograniczonego zaufania w działalności uniwersytetu. Ograniczone zaufanie, w ramach logiki wiedzy obiektywnej, przechodzi od względnie wysokiego poziomu zaufania osobistego do tworzenia instytucjonalnych warunków nieufności wobec konkretnych wytworów wiedzy. Sprzyja to ukształtowaniu dobrych obyczajów ograniczonego zaufania będącego podstawą oceny jakości twórczości naukowej i edukacyjnej. Natomiast Mariusz Zemło omawia zagadnienie społecznego zaufania do instytucji szkoły. Może ono budzić wątpliwości w świetle przytoczonych przez autora badań empirycznych dotyczących zachowań ryzykownych obecnych w szkołach (używanie przez uczniów wulgarnych słów, palenie papierosów, picie alkoholu, zażywanie narkotyków). Autor analizuje ponadto mentalne mechanizmy legitymizujące aktualną kondycję polskiej szkoły.

Zagadnieniom naznaczenia społecznego więźniów oraz podmiotom relacji terapeutycznej poświęcona jest szóstą część książki. Iwona Niewiadomska podejmuje temat stygmatyzacji społecznej więźniów będącej przejawem niskiego poziomu zaufania w relacjach międzyludzkich, podkreślając znaczenie wsparcia społecznego w stosunku do byłych więźniów w procesie ich integracji społecznej po odbyciu kary. Z kolei Michał Skrzypek omawia zagadnienie proporcji między paternalizmem a partnerstwem w medycynie oraz kwestię upodmiotowienia chorych w relacji terapeutycznej. Autor przedstawia zmiany w relacji lekarz - pacjent zachodzące na przełomie XX i XXI wieku oraz zagadnienie roli zaufania jako czynnika kluczowego dla procesów leczenia medycznego.

W ostatniej części, omawianej pozycji, Zbigniew Dziubiński prezentuje zagadnienie kultury zaufania i kultury nieufności w odniesieniu do (po)nowoczesnego sportu (zarówno profesjonalnego, jak i półprofesjonalnego), z perspektywy prospektywnej, sytuacyjnej oraz strukturalnej. Z kolei Jan Szymczyk podejmuje następującą problematykę: Zaufanie a *soma* – rola ciała człowieka w interakcjach społecznych. Autor skupia się na roli wizerunku ciała człowieka w życiu społecznym, wskazując na jego rudymenarne walory, jak i dysfunkcje. Podejmuje zatem takie kwestie, jak: status jednostki jako „ucieleśnionej podmiotowości” we współczesnej kulturze i socjologii; obraz ciała człowieka a recepcja jego wiarygodności w życiu społecznym; znaczenie atrakcyjności fizycznej osoby w relacjach zaufania; fenomen „somatyzacji tożsamości” i komunikacji niewerbalnej; determinanty „fasady osobistej” jednostki i ich wpływ na kategorię zaufania społecznego.

Zaufanie to temat ciągle aktualny, zwłaszcza w dobie rozmaitych zagrożeń, z jakimi spotykamy się w obecnych czasach. Wystarczy wymienić choćby zamachy terrorystyczne czy też zachwianie niektórych punktów odniesienia, istotnych dla ładu światowego po II wojnie światowej (np. kryzys Unii Europejskiej), a w Polsce silny konflikt na scenie politycznej czy też różne podziały naszego społeczeństwa. Trudno funkcjonować w życiu codziennym bez ograniczonego choćby zaufania w stosunku do ludzi i instytucji. Choć na temat zaufania powstały w ciągu ostatnich lat różne opracowania, to jednak prezentowana publikacja wyróżnia się walorem wieloaspektowości. Jej zaletą są bowiem analizy problematyki zaufania społecznego podejmowane z perspektywy interdyscyplinarnej kooperacji. Choć oczywiście dominują w niej podejścia z punktu widzenia różnych subdyscyplin socjologii, to zawiera ona także rozważania prowadzone z perspektywy filozofii czy psychologii. Ponadto artykuły zawarte w recenzowanym tomie mają nie tylko charakter teoretyczny, ale również odwołują się do wyników badań empirycznych. Publikacja jest też bardzo starannie zredagowana, opatrzona wyczerpującym i informatywnym wprowadzeniem, zawiera noty biograficzne autorów, indeks osób, streszczenie w języku angielskim, a umieszczone pod tytułami artykułów słowa kluczowe znacząco ułatwiają poruszanie się po całości danego tekstu. Z pewnością książka pt. *Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka* wnosi istotną wartość do debaty naukowej. Warto ją polecać przedstawicielom innych dyscyplin i studentom jako przekrojowy, relatywnie pełny przegląd problematyki dotyczącej zaufania społecznego.